

A szocialista magyar társadalom születése

Az értelmiség

Kelet- és Közép-Kelet-Európa egész modern fejlődésében, és így a szocialista építés időszakában is mindig fontos társadalmi-politikai kérdésként jelentkezett az értelmiség helyzete. Európa ezen térségében sokkal erősebb volt az értelmiség társadalmi integráltsága és politikára való orientáltsága, mint Nyugat-Európában.

Az 1945-től meginduló népi demokratikus fejlődés az értelmiség társadalmi-politikai orientációja fő irányának megváltozását eredményezte: a nemesi-úri társadalomvezetéssel kapcsolatos állásfoglalás helyett a szocialista fejlődéssel kapcsolatos állásfoglalás vált vívmányszóvá.

A fordulat évét követően ez az alapvető orientációs pont még egyértelműbbé vált és így 1945-től folyamatosan erősödött — és ebben értelmiségi politikánk torzulásai is szerepet játszottak — az a tendencia, amely az értelmiség számára — az emigrációtól és az értelmiségi pálya elhagyásától, vagy az arról való lekényszerűléstől eltekintve — a következő alapvető alternatívát nyújtotta: vagy a szocializmus ügyével való teljes politikai azonosulás, vagy pedig a szakember mivolt előtérbe állítása, a szakszerűség útján való érvényesülés és így a közszférától a „privátszférá” felé fordulás. Ennek eredményeként két magatartástípus alakult ki: az egyik a szocializmus ügyéért való társadalmi-politikai orientációban kereste a megvalósulást, a másik a szakszerűség védelmében fellépve politikailag abban fejeződött ki, hogy a szakszerűséget feltette a politikától, a forradalomtól, a szocializmustól.

A félreértések elkerülése végett nem azt mondjuk, hogy a szocializmussal azonosuló értelmiségiek nem voltak jó szakemberek, és azt sem állítjuk, hogy a jó szakemberek között teljesen hiányzott a szocializmus igénye. Nem lehet a szakszerűséget és a politikát radikálisan szembeállítani. Itt csupán a fő orientációs tendenciákról van szó.

A másik lényeges tényező, amelyik ebben az időszakban az értelmiség átszervezését elősegítette, az új értelmiség kiképzése, és így az új és régi értelmiség közössége volt. A népi kollégiumok rendszere — a háború előtti kezdeményezésekre támaszkodva — rendkívül erőteljesen járult hozzá ahhoz, hogy egy új, munkásparaszt származású értelmiség jöjjön létre, amely annak alapján, hogy a társadalmi-politikai változások hívták életre, igen erőteljesen társadalmi-politikai elkötelezettségű volt.

Nem arról van szó, hogy a régi és az új értelmiség különbsége egyszerűen nemzedéki különbségek alapján leírható. A régi és az új értelmiség nem azonos egyszerűen az 1945 előtt és az az után értelmiségekké váltak csoportjaival, hanem ezt legalább ilyen erősen motiválta a kétféle orientáció különbsége. A régi értelmiségre a szakmai orientáció jellemző, és a politikai is csak mint szakembereket fogadja el őket, az új értelmiségnél pedig igen erős a társadalmi-politikai orientáció.

Mindez pedig az értelmiségi szakmákat is erőteljesen differenciálta. Míg összességében — 1973-as országos adat szerint — az értelmiség 62 százaléka fizikai dolgozó gyermeke volt, addig ez az arány a különböző értelmiségi területeken már igen eltérő. A politikai vezetői: 90, a tanácsai értelmiségi dolgozók 75, a gazdasági vezetők, agrónomusok, mérnökök 65–70 százaléka fizikai származású, míg ugyanaz az

arány a középiskolai tanároknál 57, az orvosoknál 43 százalék. (A nem budapesti értelmiségre vonatkozó 1971-es adatok.)

1956 után — mint erről már szóltunk — az új társadalmi, társadalompolitikai szituáció és ezen belül az értelmiségpolitika megváltozásának hatására az értelmiség helyzetében is jelentős változások következtek be. Képletesen azt is mondhatnánk, hogy míg a 40-es évek második felében a vezetésben a szakmai és politikai vezető külön és egymás mellett volt jelen, és az 50-es évek elején a politikai vezető maga alá rendelte és zárójelbe tette a szakmai vezetőt, addig az ötvenes évek végétől a szakmai vezető részint emancipálódott, részint pedig a szakmai és politikai elem együttese egy személyben is a vezetés kritériuma lett. Így az értelmiségiek egy része vezetővé vált, illetve a vezetők értelmiségiek lettek.

Ezzel új elem lép be az értelmiség meghatározottságába, amely most már nem elsősorban orientációs, hanem elsődlegesen pozicionális jellegű.

Mindezek a folyamatok azt eredményezték, hogy az értelmiség a szocialista fejlődés során a társadalmi struktúra általános kereteibe tagolódott be és egyre erőteljesebben szakértelme révén kívánja és tudja megvalósítani önmagát.

Az értelmiségnek a társadalmi munkaszervezethez elsődlegesen szakemberként való beépülése parancsoló szükségletként követelte meg egyfelől az értelmiség rendkívül dinamikus létszámnövekedését, másrészt a két világháború közötti szakmai struktúrájának átalakítását. 1949-ben az egyetemi és főiskolai diplomával rendelkezők aránya az aktív keresők 2 százalékát sem érte el. 1975-ben pedig a közel 3,5-szörös növekedés eredményeként az aktív keresők 7 százalékát is meghaladta. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy alapvetően ez a dinamikus növekedés tette lehetővé az értelmiség társadalmi összetételének már jelzett radikális megváltoztatását is.)

A felszabadulást megelőzően a magyar értelmiségben belül a jogászok túlsúlya volt jellemző, amit elsősorban a nemesi-úri társadalomvezetés igényei indokoltak. A felszabadulást követően az értelmiség szakem-

berként való konstituálódása következtében éppen ezért az átlagos növekedési ütemet is meghaladón a műszaki (több mint hatszorosára), a pedagógusi és közgazdasági (közel ötszörösére) értelmiség fejlődött és jött létre az értelmiség kiegyensúlyozott szakmai szerkezete.

Természetesen — mint erre Huszár Tibor az értelmiség fejlődéstendenciáinak clemzése során rámutatott — „az uralmi-hatalmi viszonyok és a szaktevékenységek elválasztása a szocialista társadalomban csak feltételes, s csak bizonyos határok között igazolható funkcionálisan”. Ebből adódóan az értelmiségnek a társadalmi szerkezetbe elsősorban szakemberként való betagozódása nem az egyes értelmiségi pályák depolitizálódását jelenti, hanem az értelmiség strukturális elkülönülésének csökkenését. Eppen ezért hangsúlyozhatta pártunk XI. kongresszusa az értelmiség társadalmi helyzetéről szólva egyfelől az értelmiség társadalmi szerepének növekedését, másfelől pedig ezzel szoros összefüggésben, hogy „értelmiségünk a nép részeként alkotó tevékenységében egygyé forr, céljaiban azonosul a munkásszótárral”.

Kolosi Tamás

Balassi Bálint műzsájának énekeskönyve

Ritka XVII. századi irodalomtörténeti emlék került elő a Vas megyei Levéltárban. Az ismert magyar főúri család, az Erdődyek levéltárának rendezése során bukkant rá dr. Kiss Mária főleltáros. Az alig tizenéves, nyolc lapból álló megsárgult kis füzet tíz magyar nyelvű verset tartalmaz: három Balassi Bálint, kettő Rimay János műve. Ötnek ismeretlen a szerzője.

A költemények másolásának ideje a XVII. század első felére tehető. Erre utalnak a betűtípusok, s egyúttal azt mutatják, hogy két személy írhatta a füzetbe. Eredetileg több vers lehetett benne, mert a tartalommutatóban 28 vers kezdősora szerepel.

Az énekeskönyv minden bizonnyal az Erdődy-család egyik tagja, Edődy Tamás hásságára révén jutott a család birtokába. Ő horvát bán, a török elleni harc egyik

Szabad árak kordában

A vevő számára, aki természetesen mindenhez minél olcsóbban szeretne hozzájutni, van valami kellemtelen, nyugtalanító kicsengése a kifejezésnek: „szabad árastermek”. Tudjuk, hogy aminek az árat a hatóságok nem szabják meg, nem korlátozzák, azt a vállalatok — termelők és forgalmazók egyaránt — a lehető legdrágábban szeretnék eladni.

Vajon módjuk van-e az árak ilyen felhajtatására? Aktuálissá teszi a kérdést, hogy az idén valamelyest bővül a szabadárú cikkek köre; újabb ruházati termékekre terjesztik ki ezt az árformát, s már jóformán csak a gyermekruházati cikkeket kell hatóságilag előírt áron forgalmazni.

Áremelésre van és lesz módjuk mind a termelő, mind a kereskedelmi vállalatoknak, de sokkal kisebb mértékben, mint amit a szabad ár kifejezés sejtet. A szabad árak kialakításának szabadsága ugyanis meglehetősen korlátozott, és egyre inkább az lesz a közeljövőben.

A szabad árakat ma sem hasraütéssel állapítják meg, mégiscsak nem is csupán a piaci viszonyok figyelembe vételével — tehát a kereslet és a kínálat függvényében —, hanem meglehetősen szigorú előírások szerint kalkulálják. Ezeket az előírásokat

kat a napokban az Országos Anyag- és Árhivatal több módon tovább szigorította.

Több divatos holmi

Az olvasó mindebben valami ellentmondást vélhet felfedezni, s megkérdezheti: ha az az ár szabad, akkor miért korlátozzák? Ha megkorlátozzák, akkor miért nevezik szabadnak? De végül is mindenkit az érdekel, hogy drágább lesz-e valami, s ha igen, akkor mi, és mennyivel?

Tulajdonképpen az árhatóságokat is ez utóbbi foglalkoztatja: nem akarják — és természetesen mi sem akarjuk —, hogy a fogyasztói ár-színvonal növekedése egy hajszállal is meghaladja az erre az esztendőre tervezett 4 százalékot. Csakhogy egy szerszám azt is szeretné, hogy minél gazdagabb, változatosabb legyen az árúknál, minél korszerűbb, divatosabb termékhez juthassunk hozzá. De mi késztetne, mondjuk, egy cipőgyárat arra, hogy az elavult vastag sarkú, tömpe orrú női cipők helyett minél előbb vékony sarkút, keskeny orrú gyártson, ha nem a nagyobb nyereség reménye?

Mivel erre az anyagi ösztönzésre szükség van, ezért kíváncsok számunkra, vevők számára is a szabad árforma kiterjesztése. De hogy mégse fizessünk túlságosan sokat a divatos holmikért, s hogy a vállalatok mégse gazdagnak meg túlságosan —, azt célozzák az árhivatal emelt intézkedései.

Bejelentési kötelezettség

Miből is állnak ezek a hatósági szigorítások? Részben az úgynevezett előzetes bejelentési kötelezettség kiírásából. A vállalatok, a szolgáltató szervezetek, ha bizonyos, meghatározott termékek vagy szolgáltatások árát emelni szándékoznak, úgy ezt előre be kell jelenteniük az árhatóságnak. A jövőben ez a kötelezettség az eddiginél több termékre, szolgáltatásra érvényes. A bejelentés módját nyújt arra, hogy az illetékesek az új kalkulációt felülvizsgálják s ha úgy találják, hogy az indokolatlan nyereséget eredményezne, elterítsék szándékától a vállalatot. Ha ez nem jár sikerrel — ami ritkán esik meg — akkor tisztességtelen haszonzerzés címén eljárást is lehet indítani ellene.

Ez azonban csak a fékek egyike. Az árhivatal egy másik állásfoglalásában azt is az érintettek tudomására hozta, hogy az új termékek árának kialakításakor nem háríthatják tovább a vásárlóra bizonyos költségek növekedését. Nem lehet tehát valamit drágábban adni például azért, mert az előállításához szükséges energia — a január elsejei termelői árrendezés következtében — többbe kerül. És nem lehet árat emelni azon a címen sem, hogy a tavalyi központi béremelések folytán szintén nőtték a költségek. Ne feledjük: mindez a szabad árak kialakítására vonatkozik.

Ezek mellett még a minisztériumok, a tanácsok, az önkormányzatok, a szakszervezetek és a népi ellenőrk rendszeres vizsgálatai is féken tartják az áremelési törekvéseket.

A vásárló védelmében

A szakemberek véleménye szerint egyébként a szabad árak kiterjesztése esetleg árcsökkenést is eredményezhet. Akadnak ugyanis vállalatok, amelyeknek gyártmányai közül eddig csak néhány volt szabad árú; ezen akartak mindent megkezesni. Most, amikor valamelyest szabadabban kalkulálhatják több termék árát, remélhető, hogy az aránytalanul felfúvott árakból valamit leengednek.

De ez csak remény. Tény azonban, hogy a szabad árak kiterjesztése egyrészt ösztönözi fog a jobb, a korszerűbb árú előállítására, másrészt az árhivatal utasításai, irányelvei megóvják a vásárlót attól, hogy kiadásai a tervezettnél nagyobb mértékben emelkedjenek. Mert fontos ugyan a termékszerkezet korszerűsítése, az árúknál javítása, de legalább ilyen fontos a párt- és a kormány életszínvonal-politikájának érvényesítése. Ez pedig a reálbérek állandó emelését is célozza, vagyis az, hogy fizetésünkben mind több árut és szolgáltatást vásárolhassunk.

Gál Zsuzsa

Papp Ignác—Szentirmai László

Hogyan élnek a szegedi termelőszövetkezeti tagok?

4. A munkaidőn túl

Magyarországon törvény szabályozza a munkaidő nagyságát, ez a termelőszövetkezeti dolgozóknál a közösen végzett munkára vonatkozik. A termelőszövetkezeti tag, a háziági földjén, kertjében, ház körül dolgozik, akkor ezt tulajdonképpen „szabad időben” végzi.

Jogosan felmerül a kérdés, hogy ezeknek az embereknek van-e egyáltalában szabad idejük. Ha vizsgálatunk során így tettük volna fel a kérdést — úgy gondoljuk —, a nagy többség nemmel válaszolt volna.

Ezen az ún. „fél szabad időn” túl fennmaradó, igen kis volumenű időben gondolhat a termelőszövetkezeti tag arra, hogy művelődjön, szórakozzon.

A közösen végzett munkán

túl fennmaradó időben végzett művelődési, szórakozási tevékenységek terén az életkornak, a nemnek és az iskolai végzettségnek van jelentős differenciáló szerepe.

Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a „szabad időben” a megkérdezettek döntő többsége elsősorban a háztáji és otthon is dolgozik. Az életkor döntő polarizáló szerepet tölt be. A 40 évnél idősebbek 83,2 százaléka, a 40 éven aluliaknak „mindössze” 69,8 százaléka választott ilyen értelemben. A háztáji és a ház körül végzett munkát tetézi még a háztartási munka is, mert a nők szabad idejében nagyobb szerepet tölt be ez a munka, mint a férfiaknál. Az alacsonyabb végzettségűeknél is inkább e munka dominál.

A művelődési, szórakozási tevékenységek közül a televízió nézés szerepel a legmagasabb százalékban (83,9%). A művelődési, szórakozási televíziócentrikusságát nem tekinthetjük negatív jelenségnek. A televízió hírközlő, információnyújtó, művelődési és szórakoztató szerepe a szegedi termelőszövetkezeti tagoknál minden tíz közül kilencnek a minimumot nyújtja, félő azonban, hogy a televízió egyben a művelődés maximumát is jelenti.

Az olvasás terén lényeges különbséget találunk a fiatal generáció és az idősebbek között. A 21–30 év közöttiek közül csaknem kétszer annyian olvasnak, mint a 60 éven felüliek. A főiskolát, egyetemet végzetek kérdőívein pedig több mint kétszer annyi választ találunk, mint azoknál, akik a 8 általánost sem végezték el.

A fenti kérdésre adott válasz azt jelenti, hogy a megkérdezett szabad idejében szívesen olvas: ti. sajtóterméket és könyvet. Amikor külön rákérdeztünk a könyv-olvasás gyakoriságára, akkor ennél sokkal kedvezőtlenebb válaszokat kaptunk.

Az olvasás rendszerességét viszonylag kedvezőnek ítéltük, azt azonban nem, hogy 25,8% egyáltalán nem olvas könyvet. Igen elgondolkodtatónak tartjuk, hogy a nem olvasók aránya az életkor növekedésével párhuzamosan emelkedik. Nem olvasó könyvet a 20 év alattiak 8,3 százaléka, de a 31–40 év közöttiek 24,7 százaléka sem, a 60 éven felülieknek viszont már több mint a fele. Csaknem minden harmadik nő egyáltalán nem vesz könyvet a kezébe. Hasonlóképpen nem vesz kezébe könyvet a kisegítő üzemekben dolgozó betanított és segédmunkások 40,7 százaléka, a növénytermesztésben nem gépi munkán dolgozók 37,6 százaléka, sőt a vezetők 3,6 százaléka sem.

Úgy gondoljuk, mind a szakmai továbbképzés, mind az önművelés érdekében szükséges változtatásra van szükség. A modern mezőgazdasági ismeretek és a műveltség elemeinek elsajátítása nem képzelhető el könyvek olvasása nélkül. Legkézenfekvőbb segítség volna a könyvek „házhoz szállítása”, az üzemi szakszervezeti könyvtárakhoz hasonlóan

könyvtárak létesítése a termelőszövetkezeteken belül önréből, és a Somogyi-könyvtár segítségével.

Semmiképpen sem engedhető meg, hogy a szabad időben végzett munka a művelődés rovására menjen, mint erre egyéb adatainkból is következtethetünk. A munka által meghatározott szabad idő következménye, hogy a megkérdezettek ritkán mozdulnak ki otthonról. Azt már eredménynek könyvelhetjük el, hogy a szegedi termelőszövetkezeti tagok közül minden második az elmúlt két évben legalább egyszer volt színházban vagy a szabadidő játékokon, azt már kevésbé, hogy 1976-ban 76 százaléka egyszer sem fordult meg a hozzá legközelebb eső művelődési házban.

Több esetben rámutattunk a városnak, Szegednek igen lényeges, pozitív hatására. Ezt a pozitív hatást mindenképpen fokozni lehetne az egyéni művelődés és az intézményesített közművelődés területén is. Nagy terjedelmű adatbázisunk lehetőséget ad arra, hogy a művelődés kérdéseivel bővebben is foglalkozzunk a későbbiekben.

(Folytatjuk.)